

УДК 101.1:316:004

Т. Д. Польська
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики управління
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ Й ФЕНОМЕН «НЕВИДИМОСТІ» (INVISIBILITY) МЕДІА

Складні процеси інформаційної епохи, завеса символічних конструкцій між людиною й реальністю, світ симуляцій, створюваних мас-медіа та іншими комунікативними технологіями, призводять до проблематизації взаємин людини й технологічного світу. Хоча терміни «віртуальна реальність» і «віртуальний світ» належать до широко вживаних у словнику епохи і звично пов'язуються з інформаційними, теле- й комп'ютерними технологіями, усе ж сфера віртуальності простягається набагато ширше і стосується саме фундаментальних основ людського існування. Через мас-медіа людина сприймає реальність, і ця функція медіа конструювати віртуальну реальність посилюється на етапі глобалізації. Мас-медіа створюють світ «паралельної» реальності, простору ілюзій і міфологем. Феномен віртуальної реальності, співвідношення реальності й віртуальної реальності, вплив віртуальної реальності на людину потребують подальшого дослідження, так само як і проблема трансформації медіа.

Осмилення категорії віртуальної реальності спочатку було суто технічне, комп'ютерне. І розумілось як інтерактивність людини в комп'ютерному просторі. Але з часом з'являється поняття психологічної віртуальної реальності (Ч. Гарт), а також приділяється увага філософським, соціологічним та аксіологічним аспектам віртуальної реальності. Серед дослідників, які займалися проблемою віртуальної реальності, можна виділити М. Кастельса, Н. Носова, С. Хоружого, О. Катаєву, Д. Іванова, Д. Музу, С. Дацюка. Філософські виміри отримала концепція поліонтичності реальності в дослідженні Н. Носова, у дослідженнях М. Постера, С. Дацюка. Постмодерністське розуміння віртуальної реальності виявило, що понятійний апарат модерну для опису такого складного феномена недостатній і концепція гіперреальності Ж. Бодрійяра, яка поглинає, скасовує реальність, і теорія симулякрів Ж. Дельоза та Ж. Бодрійяра намагаються запропонувати новий понятійний апарат і методологію дослідження феномена віртуалізації й симуляції. Наразі ставиться питання про створення єдиної теорії віртуальної реальності.

Про медіа в тому аспекті, який нас цікавить, писали Маршал Мак Льюен, Ж. Бодрійяр, М. Кастельс, Х.У. Гумбрехт, Марк Дейзе, Н. Костенко, М. Физерстоун, Франц Кіттлер. Проблема співвідношення реальності й віртуальної реальності, впливу віртуальної реальності на людину, співвідношення медіа та віртуальної реальності потребують подальшого дослідження.

Тому метою статті є спроба розібратися в різноманітті виявів феномена віртуальної реальності, місці медіа як креатора й конструктора віртуальної реальності й трансформації самих медіа в сенсі «тотального медіаоточення».

Світ віртуальний являє собою до сих пір незбагненне явище, абсолютно неймовірну реальність, важко навіть передбачити наслідки його впливу на людину і трансформації людських якостей, зміни у сприйнятті світу людиною. Людина сприймає навколишню реальність (і прочитану її) через віртуальну реальність і медіа, які є начебто лінзою, через яку вона сприймає світ, водночас знаходячись усередині цієї віртуальної реальності завдяки медіа.

Могутність і влада технологій. Ускладнилася реальність інформаційної епохи, складне переплетення образів, звуків, ритмів, логічних доказів, емоцій і аргументів. Чи розуміє людина, що відбувається, навіть якщо вона уважно стежить за повідомленнями в СМЖ, намагається розібратися в океані іноді суперечливих трактувань

і позицій? І чи не виникає відчуття, яке зафіксував уже М. Кастельс у своєму дослідженні: «... залежність суспільства від нових способів поширення інформації дає останнім аномальну владу, призводить до ситуації, коли «не ми контролюємо їх, а вони нас» [6, с. 299]. Що відбувається зі свідомістю людини? І чи завжди можна очікувати однозначний ефект від запрограмованого впливу потужних комунікативних технологій, наприклад, у сфері політичної комунікації, у сфері пропаганди? Або людина виходить з-під влади раціональних структур і її поведінка часто детермінована ірраціональними компонентами світогляду? Х.У. Гумбрехт пише, що дозволяють «свідчити про те, що є в нашому житті абсолютно не понятійного» [6, с. 140].

Періоди зміни технологій, що передують інформаційному суспільству, не призводили раніше до настільки сильних і часто деструктивних наслідків, не викликали настільки кардинальних змін в укладі життя, ціннісних орієнтаціях, моделях поведінки та поглядах людини. І М. Кастельс доходить ґрунтовного висновку, що «нова комунікаційна система радикально трансформувє простір і час, фундаментальні виміри людського життя» [6, с. 300].

У культурі існує дихотомічність сприйняття медіа. Жак Елюль, наприклад, уважає, що мас-медіа посилюють ізоляцію індивіда в масі або ситуацію «самотньою натовпу» і є середовищем пропаганди, без мас-медіа пропаганда не змогла б охопити весь «натовп» загалом, як і кожну людину в цьому натовпі [15]. Маршал Мак Льюен розглядав комунікацію й мас-медіа визначальним фактором розвитку цивілізації та передбачив «тотальне медіаоточення». Він уважав, що панування того або іншого медіа визначає саму епоху: ієрогліфи створили давні цивілізації, книгодрукування породило Реформацію... «Спочатку фонетичний алфавіт, а потім друкарство змінили форми досвіду, світогляду й самовираження» [8, с. 3]. Ф. Кіттлер продовжує підхід Маршала Мак Льюена та констатує, що «медіа детермінують нашу ситуацію» [12], яка потребує переосмилення й нової інтерпретації.

Західні дослідники, з одного боку, визначають, що медіа стали глобальним інститутом впливу саме завдяки технологічним злетам, осмилення феномена «всюдисущих» медіа «стає інтегральною частиною теоретизування про культуру й суспільство» [15, р. 17], медіа стають майданчиком для пошуку смислу та належності; з іншого – «ключовим викликом комунікації та медіадосліджень у ХХІ ст. є або буде зникнення медіа» [12, р. 137]. Дослідники також підкреслюють іншу небезпеку. Різноманіття медіавпливів, плюралізм смислів водночас піддаються небезпеці панування «цифрових технологій, що дають змогу перевести будь-яку інформацію в бінарний код і, в кінцевому підсумку, поглинути всі медіа одним супермедіумом, який отримує монополію на виробництво культурних зрушень» [7, с. 11].

За участі багатьох мінливих каналів і нових можливостей і разі збільшення швидкості руху та телекомунікаційних мереж медіа можуть бути розглянуті як платформи для фундаментальної зміни осмилення людиною самої реальності. Медіа настільки щільно оточують людину, пронизуючи всі сфери її буття, формуючи конструкції-ремікси категорій повсякденного життя, що стають невидимими. «Зростаюча невидимість, нерозрізненість, (“invisibility”) медіа ілюструється їх зникненням зі свідомості за інтенсивного використання» [12, р. 137]. Увібравши в себе все, ставши реальністю, медіа розчинилися, зникли, стали невидимими в буденному житті.

Але й реальність, що не відрізняється від медіа, зникла. І людині залишаються пошуки реального у світі, де панують медіа, де віртуальна реальність, у яку включена людина, породжує множинні світи і стирає відмінність яви та реальності; відхід від реального світу у світ віртуальний, координати котрого весь час зміщуються, межі розсуваються, усе більше захоплюючи території реального світу. Світ «паралельної» реальності, створеної ЗМК, які виробляють власні ансамблі значень і знаків, лише вельми умовно символізують повсякденну реальність. Автономна чуттєво-знакова реальність (знакові версії реальності) зачаровує або відштовхує своєю правдоподібністю. Така реальність уже не просто доповнює інформаційно-комунікативне поле, а заміщає реальність дійсного світу; сам світ перетворюється на знакову, віртуальну реальність, а процес симуляції заходить так далеко, що втрачається сама відмінність яви й реальності.

На реальності не тільки все більше відмітин комунікативності й інформаційності в їхніх найсучасніших модифікаціях, але найчастіше вона затуляється віртуальністю, породжуваною мас-медіа. Характеризуючи віртуальну реальність як один із найбільш специфічних феноменів сучасного світу та відмічаючи специфіку нової комунікаційної системи, яка продукує «реальну віртуальність», М. Кастельс визначає її як систему, «... у якій сама реальність (тобто матеріальне/символічне існування людей) повністю схоплена, повністю занурена у віртуальні образи, у вигаданий світ» і віртуальні образи не просто передають досвід, а «самі стають досвідом». Мислитель вважає, що «галактика Інтернет змінює характер людської свідомості», уводячи в його онтологію аспект віртуальності. І творець концепту мережевого суспільства змушений навіть ставити питання: «І чому ми спостерігаємо ... збільшення дистанції між глобалізацією й ідентичністю, між мережею та «Я»?» [6, с. 28].

Усвідомлення ролі віртуальної симулятивної реальності в житті людини почалося у новій фазі інформаційного суспільства – фазі динамічного розвитку електронних технологій. У визначенні поняття «віртуальність», «віртуальна реальність у віртуалістиці» – новому напрямі досліджень цього особливого типу реальності – підкреслюються такі її риси, як актуальність, автономність, інтрактивність, відсутність чіткого розділення об'єктивного й суб'єктивного пластів реальності, оскільки різні змісти перетікають одне в одне, породження віртуальної реальності не об'єктивною, а константною реальністю, яка, у свою чергу, теж може бути віртуальною, породжуючи віртуальність наступного рівня [10]. Так формується концепція «поліонтичності реальності».

Якими інструментами виміряти цю багатовимірну, мінливу віртуальну реальність, яка, як Протей, змінює вигляд? Як зафіксувати її буттєві виміри для людини, якщо на самому початку її буттєвості вона сприймалася лише як фізична реальність, що існує тут і зараз, у моменті вияву цієї енергії, і більше ніде? Але все більше й більше зі становленням інформаційного суспільства виявляються не тільки її онтологічні, а й психолого-філософські виміри.

Поняття віртуальної реальності ще недостатньо вивчене, однак дослідники вже звертають увагу на суто філософські аспекти цього концепту. М. Постер пише про симуляційну культуру з множинністю реальностей і проблематизацію реальності, а Д. Муза звертає увагу на онтологічний статус віртуальності й вважає її смисловим ядром «віртуальну вічність» [9, с. 77]. Д. Іванов також дає визначення віртуальності в загальнокультурологічному смислі. «Віртуалізація в такому разі, – пише він, – це будь-яке заміщення реальності її симуляцією, образом – необов'язково за допомогою комп'ютерної техніки, але обов'язково із застосуванням логіки віртуальної реальності...» [5, с. 18].

С. Дацок у своїх дослідженнях «Віртуальний аналіз мас-медіа» і «От идеологии к теории Интернет» узагалі доходить висновку: «... Мережа не є відображенням подій реального світу», «події Мережі і є віртуальні події» [4]. Розглядаючи взаємовідносини Інтернету й реального світу, філософ відзначає що вплив мережі, «... усе більш посилю-

ється на реальний світ», інтерпретує віртуальні комунікації й події в мережі Інтернет як «прообраз майбутньої структури реальних подій» [4].

Дослідники водночас пишуть про антропологічну кризу, про те, що сучасне інформаційне суспільство залежить від нових способів поширення інформації й ця залежність стає все більш відчутною. Стає все більш актуальною потреба остаточно прояснити позитивні та негативні наслідки процесу створення віртуальної реальності, який розпочався наприкінці 60-х рр. ХХ ст. «Видається, що за формулою: інформація є міра всіх речей, а тим більше, людини, утягненої в «галактику Інтернет» і соціальності, що нею конститується аж ніяк не на правах повноцінного суб'єкта, ховається низка найгостріших суперечностей. Одна з них – чи буде e-homo, homovirtues, «дигітальна людина», «Інтермен» і т. д. вінцем еволюції або ж її очікує обрушення в ніщо?» [9, с. 9].

Як впливає на комунікацію віртуальний простір, якщо сама комунікація відбувається у віртуальному просторі Інтернету? Інтернет – цей космос людського спілкування, який характеризується швидкістю комунікації та її непередаваністю (ви, звичайно, можете вибрати співрозмовника, але несподівано з'являються персонажі, із якими в реальному житті у своєму соціальному середовищі ніколи б не зустрілися), яка вносить елемент гри й робить спілкування в соціальних мережах надзвичайно привабливими для користувачів, створює поле для перехресних комунікацій різних соціальних груп.

Інтернет являє собою «галактику Інтернет», що виникає, «глобальний соціальний простір», як характеризує його М. Кастельс, називаючи цей новий світ спілкування «масовою само-комунікацією» (mass-self-communication). Але постає питання про якість цієї соціальної реальності, її вплив на людину і справжність Інтернет-комунікації, нарешті, про співвідношення цього глобального громадського простору з публічною сферою. Дискусія, що розгорнулася серед дослідників, ставить багато питань про звуження або розширення політичної активності й можливості вільно висловлювати свою думку. Чи продовжується боротьба за вільне спілкування в кіберпросторі, як це відбувається вже протягом усієї історії людства? Сподівання, надії на відродження суспільної сфери піддаються сумніву скептиками, прихильниками іншого підходу. Ось що пише в журналі «Нові медіа і суспільство» дослідник із Філадельфії Зізі Парачаріссі: «Технології не повсюдно доступні, і ті, які часто викликають фрагментовану, безглузду, затяту дискусію, інакше відому як «палаючу», далекі від гарантії відродження суспільної сфери» [13, с. 10].

Як політичне використання Інтернету впливає на публічну сферу? «Чи будуть Інтернет і супутні йому технології дійсно революціонізувати політичну сферу або ж вони будуть адаптовані до поточного статус-кво, особливо тоді, коли громадськість демонструє дремаючу політичну діяльність і зростаючий цинізм щодо політики (як засвідчили дослідження Капела й Джеймісон, 1996, 1997; Фаллоус, 1996; Patterson, 1993, 1996)» [13, с. 10]. Чи будуть ці технології розширювати наші політичні можливості або обмежувати демократію – або в якості альтернативи, здійснювати трохи й того, і іншого? [13, с. 10].

Чи дають віртуальні світи більше свободи й більше можливостей або ж, ведучи від реальності, деформують якісь природні людські якості. І людське спілкування, з одного боку, отримує нові, небачені раніше можливості планетарного масштабу; з іншого – у віртуальному спілкуванні щось утрачається, вихолощується та виникає більше можливості для маніпуляції. Здійснюється відхід від реального світу у світ віртуальний, координати якого весь час розсуваються, межі переміщуються, усе більше захоплюючи території реального світу. І в цій віртуальній реальності, що захоплює людину у свої тенета, відбувається зміщення від творчості в бік споживання. Люди все більше й більше припиняють учитись пошуків сенсу і конструювати сенс із автентичної інформації, видобутої власними зусиллями. Більше того, пасивно-споглядальне ставлення до світу ча-

сто пов'язане й із агресивною риторикою та бездумною дією під впливом пропаганди. Інтелект, не здатний виробляти власні розумові зусилля, стає об'єктом маніпуляції й перетворюється на кінцевий продукт запрограмованих інформаційно-психологічних дій.

Виникає враження, що з розвитком нових, технологічно потужних способів передавання інформації та вдосконалення інформаційно-комунікативних технологій зростають і можливості маніпуляції свідомістю величезної кількості людей. Незв'язність картини світу, зниження інтелектуального зусилля, що викликається загальною атмосферою розважальності... Якщо М. Кастельс, незважаючи на роздуми про людську ідентичність у мережевому суспільстві, усе ж таки вельми оптимістичний щодо «експансії віртуальної реальності», яка спостерігається в сьогодиншньому суспільстві постмодерну завдяки новітнім електронним технологіям, «галактика Інтернет», що виникає, утілює в нього «новий вимір свободи і культуру особистої творчості» [6, с. 53]; то Дж. Ваттимо дотримується протилежної позиції, кажучи про ерозію «принципу реальності як такого» [2, с. 13]. Усе більше й більше культура продукує симулякри, які формують життєве середовище сучасної людини, і Ж. Бодрийяр у своїй концепції показує, що «саме принцип симуляції править нами сьогодні, замість колишнього принципу реальності», і характеризує «гіперреальність» як «нереальність галюцинаторної самоподібності реальності» [1, с. 152].

Глибинні трансформації, що відбуваються в інформаційному суспільстві на стадії глобалізації, викликають необхідність пошуку та застосування нових концептуальних інструментів у дослідженні філософських аспектів віртуальної реальності й медіакультури як одного із «креаторів» віртуальної реальності; онтологічно орієнтованих підходів, кристалізації понятійного апарату, проявленні різноманітних наслідків впливу віртуальної культури на свідомість людини, її культуротворчу й політичну активність, і це має стати надалі перспективним напрямом досліджень.

Література

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.
2. Ваттимо Дж. Прозрачное общество / Дж. Ваттимо. – М.: Логос, 2002. – 128 с.
3. Гумбрехт Х.У. Производство присутствия: Чего не может передать значение / Х.У. Гумбрехт. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 184 с.
4. Дацюк С. От идеологии к теории Интернет / С. Дацюк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zhurnal.ru/5/theory.htm>.
5. Иванов Д.В. Виртуализация общества / Д.В. Иванов. – СПб., 2000. – С. 18.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
7. Костенко Н.В. Настичь реальное, когда медиа повсюду / Н.В. Костенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – № 1. – С. 3–15.
8. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга. Сотворение человека печатной культуры / М. Маклюэн. – К.: Ника-Центр, 2004. – 432 с.
9. Муза Д.Е. Информационное общество: притяжения, возможности, проблемы. Философские очерки: [монография] / Д.Е. Муза. – Днепрпетровск: Адверта, 2013. – 144 с.
10. Носов Н.А. Словарь виртуальных терминов / Н.А. Носов // Труды лаборатории виртуалистики. – Вып. 7. – М.: Путь, 2000. – 69 с.
11. Элюль Ж. Индивид и масса. Ортопраксия / Ж. Элюль // Белоусов А. «Пропаганда» Жака Элюля / А. Белоусов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.academia.edu/8758180/_Пропаганда_Жака_Элюля_2010.
12. Deuze M. Media life / M. Deuze // Theory, Culture & Society. – 2011. – Vol. 33 (1). – P. 137–148.
13. Kittler F. Gramophone, Film, Typewriter / F. Kittler. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1999.
14. Papacharissi Z. The internet as a public sphere / Z. Papacharissi // New Media & Society. – 2002. – № 4 (1). – P. 8–27.
15. Featherstone M. Ubiquitous Media: An Introduction / M. Featherstone // Theory, Culture & Society, 2009, p.p. 1–22.

Анотація

Польська Т. Д. Філософські аспекти віртуальної реальності й феномен «невидимості» (invisibility) медіа. – Стаття.

У статті розглядається взаємодія людини й технологій, яка проблематизується на нових етапах розвитку інформаційного суспільства. Основним предметом аналізу є повсюдне сутність медіасередовища, «невидимість» медіа. Дослідження засвідчує, що з появою нових можливостей удосконалення медіа є не тільки видами технологій і фрагментами змісту, які ми вибираємо з навколишнього світу, а можуть бути розглянуті як один із «творців» віртуальної реальності й відповідний пункт для глобальної зміни розуміння людиною самої реальності. Розуміння того, що категорія віртуальної реальності стосується саме фундаментальних основ людського існування, змушує підкреслити важливість подальшого дослідження впливу віртуальної реальності на людину як у психологічному, так і в соціально-культурному аспектах.

Ключові слова: комунікація, віртуальна реальність, медіа, Інтернет.

Аннотация

Польская Т. Д. Философские аспекты виртуальной реальности и феномен «невидимости» (invisibility) медиа. – Статья.

В статье рассматривается взаимодействие между человеком и технологиями, которое проблематизируется на новых этапах развития информационного общества. Основным предметом анализа является повсеместная сущность медиасреды, «невидимость» медиа. Исследование показывает, что медиа являются не только видами технологий и фрагментами содержания, которые мы выбираем из окружающего нас мира, а могут быть рассмотрены в качестве одного из «создателей» виртуальной реальности и отправного пункта для глобального изменения понимания человеком самой реальности. Понимание того, что категория виртуальной реальности касается самих фундаментальных основ человеческого существования, заставляет подчеркнуть важность дальнейшего исследования влияния виртуальной реальности на человека как в психологическом, так и в социально-культурном аспектах.

Ключевые слова: коммуникация, виртуальная реальность, медиа, Интернет.

Summary

Polska T. D. Philosophical aspects of virtual reality and the phenomenon of “invisibility” Media. – Article.

This article considers the evolutionary relationship between man and technology which is problematized in the recent development of information society. The main subject of analysis is a passim essence of media environment and its invisibility. Research shows that our media is not just types of technology and chunks of content we pick and choose from the world around us. Involving new capabilities, taking into consideration telecommunications media can be regarded as one of the “creators of” virtual reality and a benchmark for a global change in people’s sense of reality itself. Understanding that the category of virtual reality concerns the most fundamental bases of human existence leading us to highlight the importance of further research the impact virtual reality has on the person and his psychological and socio-cultural dimensions.

Key words: communication, virtual reality, media, Internet.